

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дфн. Любомир Христов за дисертационния труд на Росица Тодорова на тема: „Стадии в развитието на религиозната вяра и формирането на личността (Психологично-религиозен анализ и измерения)“ за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ за нуждите на Богословския факултет в Софийския университет „Св. Кл.Охридски“

Дисертационният труд на г-ца Росица Тодорова е посветен и ориентиран към един от несъмнено фундаменталните мултидисциплинарни проблеми на християнската богословска наука, психологията и философията – този за стadiите във възникването и разгръщането на Вярата като основа (support или лествица) за личностното изграждане и съзряване (theosis) на човека. Проблемът е остро и болезнено съвременен в условията на агресивната атеистична глобализация, която безмилостно и безсърдечно ни секуларизира, отдалечавайки ни от православно-църковното и сакралното! Но проблемът е и древен, класически, защото неизбежно ни отвежда в сферата на човешки психосоматичното, субпсихичното и нравствено-ценностното, чак до пророческите актове на пророците, древните сибили, авгури и жреческата магическа ритуалност. In nascendi можем да го открием у античните автори напр. Сократ, Платон, Л.А.Сенека, Марк Аврелий, Цицерон, Филон Александрийски, кападокийските отци, преп.М.Изповедник, св.Гр.Палама, Н.Кавасила, Порфирий, бл.Августин; от Ренесансовите – Франческо Петрарка, П.дела Мирандола и Е. Ротердамски, а от Новото време - Я.Бьоме, А.Силезиус, Б.Паскал, В.Соловьев, Гр.Сковорода, Р.Щайнер, Ф.Достоевски, З.Фройд, А.Адлер, М.Бубер, Б.Хелингер и пр. Или казано накратко, дисертационният труд е вграден в религиозния, психологическия и историко-философския тренд на източната и западноевропейската религия, култура и философия в неизбежния им исторически перихорезис, компаративност и единство.

Първо, от гледна точка на съдържателния религиозно-научен хабитус трудът на г-ца Тодорова може да се окачестви като *подчертано богословски*, който се съчетава със съвременен, психосоциокултурен и религиозно антропологичен анализ осъществен върху достатъчно разчленима концептуална система и добре експлицирана методологическа основа. Това е видно и от твърдението на авторката, че това обстоятелство, синтезът, „предполага широк спектър от познавателно-аналитични задачи за критично осмисляне на новите научни реалии и вграждането им чрез творчески синтез в системата на богословското знание”(с.3, Автреф.). Творческият синтез, разбира се, е взаимно проникване и **среща на разнородни**, но

насочвани към верово единство психосоматични реалии напълно в духа на великолепното проникновение на М.Бубер, че „Alles wirkliche Leben ist Begegnung”(„Всеки действителен живот е среща.”); (*Вж. Das dialogische Prinzip - Ich und Du, München, 2014, S. 15*).

Второ, давам много добра оценка на изследователската концептуална смелост на авторката да открива различни теоретични „ядра” в психосоциалното и културното богатство на веровите и интелектуалните традиции на съвременния европейски дух (главно руско, англо и немско-лингвистичен) - да ги анализира и да извлича необходимите аргументи и следствия, свързани с основната проблематика на изследването. Особено забележими в посоченото отношение са страниците (40 – 91 и сл.), в които на преден план са изведени възгледите на психоаналитици и философи като Ерик Ериксън, Ж.Пиаже, Лоурънс Колбърг, Джеймс Фаулър, Карл Г. Юнг, М. Елиаде, Ейбрахъм Маслоу, Паул Тилих, Ерих Фром, М.Бубер) и др. Няма съмнение, че фиксираната психосоциална, интелектуална, морална, интуитивно-проективна, митична и пр. верова „стадийност” в техните възгледи е добра основа за компаративни анализи, коментари и обобщения, както и за проверка на устойчивостта на собствените убеждения и концептуални предпочитания.

Трето, в дисертационния труд се визират едни от най-значимите особено психологични, богословски, църковни и културни образувания от съвременността (I гл.), както и от класическата древност (II, III гл.) в подкрепа на разглежданата проблематика. Направен е сполучлив опит за разкриване на истинно учение за градацията в степените на вярата в Бога и сътворения от него човек, която фиксира, съобразно природата си, широката панорама на съ-общението (Gemeinschaft) в човешкия и човечния социум. Тук исторически биват обективирани и процесите на „девиация” на греховния човек от зададената му богообразност и богоподобие, както и неизбежно възникващата в историята нравствена уцърбност и деформация. Така имплицитно биват разкрити и техните основни причини.

Четвърто, анализирани верови явления, идеи и концептуални построения навсякъде са достатъчно разграничени (с неизбежни изключения) и коректни спрямо библейската, научната и историко-философската хронография. Много импонираща в случая е способността на дисертантката теоретично да фокусира съответните библейски епизоди, случки, събития и предания, сполучливо да извлича смислите им разкриващи се в и чрез тях и да ги генерализира за целите на изследването.

Пето, като несъмнени достойнства на авторската разработка е необходимо да се признаят нейният верен усет за о-психотворена църковнорелигиозна,

теоретична (и онтична), антропологична, общностна и нравствена значимост на изследваните религиозно-исторически и по-нови феномени. Налице е едно адекватно еклезийно разбиране на сотериологичната светоотеческа традиция, икономия, теархия и екзегеза, на абсолютните боговита̀лни ценности и специално - за непомръкващите с човечната и социоморфната си стойност старозаветни и новозаветни категории и епизоди-сцени (Grenzsituation), напр. "екзистенциалната мартириум-ситуация на Иов", „психологичният Иона-комплекс", Иеремиевият плач, а също и Л.Шестовият проблем „за възможността на невъзможното", но особено - „драмата на суспендираната етичност в абсурдната вероотдаденост на Авраам" (III гл.,с.123-188). (Към този проблем ще се върна при бележките към труда). Достойнствата на анализите на авторката се разкриват и при тематичния и проблемния подбор на обосноваващите твърдения.

Шесто, (казвам го винаги!) налице е и осъщественото неизбежно изискване от гледна точка на научноизследователската прагматика и рецензентската практика - винаги да се търси и да се казва *нещо ново* по форма и съдържание и читателят да се въвежда в неизвестни познавателни и смислови пластове на богословската и социокултурната наличност (Dasein). В това отношение приложените от авторката „теренни" проучвания, обяснителни и понятийни схеми и категории трябва да се оценят високо като форма на зараждаща се *синергийна пропеедвтика към веровата психоантропология и практика!*

Седмо, необходимо е да се оцени положително и отличната библиографска ориентираност и осведоменост дисертантката (те, както знаем, винаги са относителни!), но повечето от посочените 317 научни труда очевидно са добре проучени и са реферативно, наративно или аналитично използвани. Те уплътняват богословската и психосоциалната категориална сфера.

Осмо, давам много добра оценка на *езиковата форма* на дисертационния труд. Езиковата *форма* в текста е коректна, релефна, не е витиевата, тя е ясна, разбираема и отчетлива, не се отклонява към въображаеми имагинативни сфери или приумици. (Към *езиковата съдържателност* ще се върна при бележките).

Със задоволство отбелязвам, че представеният религиозно-психологически и философски текст удовлетворява законовите изисквания. Авторката има много повече от необходимите според закона публикации, в които нямам собствено участие, а обявените от нея научни цели и приноси са обосновано приемливи за съвременните европейски и за българските научни стандарти. Искам убедено да изкажа една оценка, която не се предвижда в подобни рецензии, но според мен този

текст след една внимателна, необходима и задълбочена доработка с неизбежните имплантации - може да се превърне в „голяма хабилитационна дисертация“!

И накрая, знайно е не само от хуманитаристиката, че към всеки текст могат да се издигнат конкуриращи идеи, концепции и възражения. Към по-съществените от тях отнасям следното:

1. Преди предстоящото издаване на дисертацията като книга (каквато е практиката у нас), авторката трябва да въведе едно още по-амплифицирано представяне на *собствените си интерпретативни възможности*, които само в състояние на екстатична интелектуална напрегнатост и нарастваща увереност, могат да се конституират и екстериоризират в нови творчески обекти и форми на мисълта – имагинации, конструкти-образи, процесоописания, ейдоси (идеи), усии (същности), убеждения, съждения, концепции и пр. Това може да стане по преценка на авторката и чрез съкращаване на някои по-второстепенни учени, богослови и цитати. Искам съвсем доброжелателно да споделя с докторантката, че в хода на всяка писмена работа попадаме на контрарни възгледи и те не трябва да са притеснителни или плашещи, когато вече са промислени, обговорени и „смляни“ чрез достоверни факти и обосновани собствени конструктивни оценки и съждения. Тук, както ясно казва Волтер, просто „трябва да работим градината си!“.

2. Искам да предложа на авторката *да подсили и разшири проблематиката на „граничните ситуации“ (III гл.)*, чрез които вярата ни в Бога и човека бива подложена на субективно-психични и духовни изпитания. За пример ще приведа някои епизоди (извън проблематизираните в дисертацията) от човешката ни, но нечовечна история: финикийските богове Молох и Кибела черпят пиетет-благодетие към себе си чрез страховитите мъки и невинната кръв на новородени младенци; Юдейският тиранин Ирод следва този зловещ пример като изстребва безжалостно новородените, за да не застрашават, съгласно обетованията, престола му; Красивата и благочестива Юдит опиянява върховния асирийския военачалник Олоферн на пиршеството в неговия стан, отрязва главата му и спасява израелския народ от сигурно робство на Навуходоносоровите пълчища; „Тайнозрителят на човешката душа“ Достоевски описва покрусен в „Братя Карамазови“ действията на един побеснял помешчик-генерал, който насъсква любимите си елитни ловни кучета, цяла глутница, след нарочно разсъблечено шестгодишно момченце, за да го разкъсат пред очите на неговата майка, защото е наранило крака на една от хрътките му!; Светата Римска Католическа и Апостолска Църква, Mater et Magistra, със загриженост и трогателно благочестиво състрадание осъжда еретиците с „милостивата съдебна формула“ -

„Без проливане на кръв!“- което означава „Изгаряне на клада“ на неблагоприятните свободни духове; Блез Паскал прекъсва философските си „Pensées“ след като каляската, с която пътува увисва на моста над р.Сена в ужаса между живота и смъртта; Персийският Заратустра у Ницше - „Also sprach Zarathustra“, München, 2010; (Вж.Theil 3, S.160 - „Vom Gesicht und Räthsel“- „Видение и загадка“) ни шокира със сцената на чудовищната уплаха на заспалия пастир, в чиято уста се е навряла ужасна черна змия, която той не може да измъкне, защото е захапала смъртоносно гърлото му; Сред треперещата от страх тълпа по време на войната, в берлинско бомбоубежище, над което летят бомбардировачите на „победителите“, и което може всеки миг да се срути върху главите ѝ, немският евреин Мартин Бубер внезапно среща съчувствените и разбиращи очи на един напълно непознат, също ужасен съгражданин – лъч от *das Heilige*, на съчувствие от *Свялото* в „граничната ситуация!“

Искам във връзка с това да подаря на г-ца Росица за раз- или до-работка една древно-съвременна антиномична тема: - „Киркегоровият „Рицар на вярата“ Авраам и преднамерената екзекуция на 150-те европейски граждани“, загинали по свободния избор и волята на втория пилот на самолета „Ербъс“ - Андреас – от немската компания „Lufthansa“! Господи, Владико, Ти не си поръчал тази жертвена хекатомба за всеизгаряне на невинни люде, но защо Твоят Свят Лъч (*das Heilige*) не я предотврати? И защо поне не възспря безсрамните западни виртуални и медийни лъжи по случая, които буквално ни пометоха?...

3. При доработката на текста е необходимо да се концептуализира на фона на истинната, същинската библейска и източноправославната Вярa и - заради самите искрено вярващи хора – и да се осъди днешният самодоволен триумф на *секуларизирания скепсис и хедонистично-потребителския Lebensform, както и „taedium vitae“* (отвращението от живота) разгледани като *постмодерно психосъстояние на съвременния свят* – като „сатурналия на ситостта“, на Дионисово-орфическата разюзданост и сексуалната всепозволеност, на любовта на „долния етаж“, на всепояждащия огън на корнукопията (стоковия фетишизъм), на moneytheism-a – (обожествяването на парите) в тази профанно-аномална и непросветлена архипрIMITивна питагорейска *числова Количественост* на самозабравилия се западен *материален интерес и егоизъм* и пр. Срещу това състояние на западната атеистична и експанзионистична менталност още преди години силно роптаеше вече блаженопочившият папа Йоан-Павел II. Тази наистина трудна, но благородна цел-задача е насъщно необходима, защото трябва да опазваме ценностите на вярата си!

4. И накрая - за *съдържателната страна* на дисертационния език: Знае се, но не от Хайдегер, че „в дома на езика има много помещения, но най-важното от тях е *най-вътрешното!*” **Защото там говорещите се разбират!** (Вж. *M.Buber. Das dialogische Prinzip - Zwiesprache, München, 2014, S.152*). - Езикът на труда в рецепциите на читателя обаче често е „хладен” и по-скоро еднопластов, а се чувства и известна нефокусираност на интровертната му смислова стратификация. Считам, че езикът и стилистиката трябва да бъдат „затопени” от емоционално-душевното присъствие на Росица - авторката, ресурси за което тя като жена има в изобилие! Напоследък ми се налага да напомням това и на други кандидат-доктори и доценти! За образец посочвам, че съдържателно такъв е езикът на М.Бубер, когато той ни казва, че *във Вярата* ние се срещаме и имаме пред себе си „die wirkliche menschliche Person, diese aber im Zusammenhang des ontischen Verhältnisses, das sie mit dem Absoluten verbindet.” („...„ действителна човешка личност във вътрешното ѝ онтично отношение с Абсолюта.”); (Вж. *M.Buber, Das Problem des Menschen, München, 2007, S.93*). Убеден съм, че при психорелигиозно-антропологически и екзистенциални разработки в хуманитаристиката разпластяването, смисловата полифония на езика и очарователната езотерична „игра” на контекстуално скриващо-откриващия се символно-алегоричен смисъл - са тези, - които очароват будния интелект на посвещаващия се в тайните на текста мултикултурен читател (това не важи за *profânium vulgos*, разбира се). Бог с ним!

В заключение:

Посочените конкуриращи бележки и препоръки не накърняват общата ми положителна оценка за научните достойнства, за наличните и развиващите се възможности на нашата кандидат-докторка Росица Тодорова. Няма съмнение, че тя показва силно обнадеждаваща степен на религиозно-психологична, еклезийна, философска и историко-философска артикулация. Желая на бъдещата докторка воля и здраве за постигането на нейната научна цел, на която съчувствам и ще съдействам! Като имам предвид наличието на всички законови основания установени в докторантската процедура, предлагам на Научното жури и на Факултетния съвет на Богословския факултет в СУ да присъди на г-ца Тодорова образователната и научна степен “доктор”. На добър час!

26.06.2015.

Проф. дфн. Любомир Христов

